

Адам Смит е прозрял не само величието на пазара, но и недъзите му

проф. д.и.к.н. Велчо Стоянов

„Пазарът е най-мощният социален механизъм на цивилизацията“ (Ал Гор), притежаващ обаче и съществени недъзи – „генератор на рискове, нестабилност, кризи“ (Дж. Стиглиц), дори терминатор на духовността.

Резюме: Адам Смит е общоприет „баща“ /патрон на либерализма. Той обаче е прозрял не само величието на пазара, но и недъзите му. С други думи, той величае пазара, но не го абсолютизира, както правят това някои негови съвременни агенти и последователи. В случая имаме предвид по-конкретно Айн Ранд, която pledира за „чист“ (пазарен) капитализъм, където взаимоотношенията между хората („както материалните, така и духовните“) ще се изграждат и регулират само и единствено на пазарна основа, а висша ценност ще бъде индивидуализмът-егоизмът.

Един абсолютизиран пазарен подход е напълно в духа на стоицизма, според който „правилното“ поведение на човека в полиса се изразява в съобразяване с изискванията на законите на Космоса (Природата) или с принципите на „естественото право“. В случая обаче се получава определен парадокс, в

смисъл че пазарът е продукт или феномен на духа, т.е. той е артефакт, но несъвместим с духовното, а е адекватен преди всичко на природната същност на човека. По друг начин казано, пазарът действа антидуховно и проприродно. Екстраполирайки неговата антидуховна и природна същност и действие, С. Н. Булгаков стига до стряскащия извод, че „разумът е възникнал във времето и следователно би могло да настъпи време, когато няма да го има, т.е. животът може да остане сляп и следователно инстинктивен“¹. От своя страна френският автор М. Кюева също допуска така нареченият „постчовек“ да престане да бъде представител на човешкия род.

Разбира се, могат да се оспорват прогнозите или предсказанията на Булгаков и Кюева, но има основание да се замислим над тях, и то особено на фона на казаното от Арн. Тойнби, че „историята на културата протича без схеми и по всяко време е възможно всичко“. Безспорно е обаче едно, а именно, че бъдещето на човека и човечеството се обуславя преди всичко от изхода на конфликта му с майката природа, при който определена роля играе пазарът.

Ключови думи: пазар, пазарно стопанство, либерализъм, неолиберализъм, кейнсианство, неокейнсианство, синархия, естествено пра-

¹ Булгаков, С. Н., Философия хозяйство, изд. „Мысль“, Москва, 1990, с. 21.

во, духовна криза, антикултура, глобална финансово-икономическа криза.

JEL: A13.

Адам Смит е общопризнат „баща“ на либерализма (от лат. *liberalis* – търговско-икономическа дейност, освободена от опека, намеса и регулации от страна на държавата; свободна търговия)². Той (либерализмът) е актуален вече над 230 години, през който период е изживял два свои възхода или зенита – от „Богатството на народите“ (1776 г.) до Първата световна война и от „рейгъномиката“ и „тачъризма“ (края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век) до настъпването на глобалната финансово-икономическа криза през 2007/2008 година. Между тези два възхода и/или зенита е периодът на войните, Великата депресия (1929/33 г.) и на кейнсианската регулирана икономика; през този етап се зароди и разви непазарното или социалистическото централизирано-планово стопанство.

Настъпилата през 2007/2008 г. глобална финансово-икономическа криза спонтанно пренасочи погледите на икономисти и политици от А. Смит към Дж. М. Кейнс, дори към Маркс, като евентуални спасители от нея. Не само реториката, но и действията на правителствата, изразени главно чрез техните финансово щедри антикризисни програми, направиха реверанс на Кейнс, а доколкото извършиха национализации на ключови финансови институции – и на Маркс. Вярно е, че фалираха бизнес организации от реалния и от финансовия сектор, но кризата се стовари главно върху редовите данъкоплатци и наетия т.нар. човешки капитал.

Финансово-икономическата криза и борбата срещу нея, респективно нейното преодоляване, се превърнаха във водеща световна тема. Тя бе включена в дневния ред както на националните правителства, така и на всички наднационални организации, включително Г-7 плюс 1 и новосформираната Г-20, на ежегодния форум в Давос и много други.

Кризата разклати устоите на либерализма и се оформи засилващо се критично отношение към него, включително и към цялостната следвоенна Бретън-Уудска финансово-икономическа архитектура, а също и спрямо т.нар. Вашингтонски консенсус. Като че най-радикален в тази посока се оказа десният френски президент Н. Саркози главно чрез словото си пред форума в Давос, заради което бе обвинен дори в симпатии към и пропаганда на социализма. Това показва, че либерализмът, зад който стоят изключително мощни икономически сили, няма лесно да се примири с наложените и допълнително подготвяните му финансово-икономически регулации, от които бе успял да се освободи. Във връзка с това възниква още един твърде важен въпрос: Дали тези регулации ще имат дълготраен характер, или след преодоляването на кризата ще се обявят за ненужни и ще се възстанови статуквото на либерализма?

Впрочем непосредствената цел на настоящата статия е по-друга (макар че косвено е свързана и с отговора на така поставените въпроси), а именно – да се покаже и докаже, че, първо, А. Смит не е бил либерален (пазарен) фундаменталист, за какъвто обикновено го считат и каквито фактически са някои от неговите съвременни агенти и пламенни последователи (като Айн Ранд например), и второ, че самият той е прозрял не само Величието на пазара, но е „уловил“, разкрил и показал и неговите слабости, недостатъци

² Освен за икономически се говори и за политически либерализъм, чийто символ е демокрацията.

и недъзи; именно те са във фокуса на нашия научен анализ.

Едни автори свързват цивилизацията с пазара и неговия механизъм, други – с държавата, трети – с писмеността; Всички те, разбира се, елементи на цивилизацията. Тя (цивилизацията) е изключително сложен духовен феномен с тотален социален обхват и значение. Пазарът е твърде важен цивилизационен феномен, но едва ли е обосновано да се третира като тъждество на цивилизацията; той е едно от нейните изражения и проявления.

Генезисът на пазара е заложен в първите случайни форми на размяна (които са били извършени между първобитните общини) и постепенно разширяват своята честота и обхват. А. Смит обяснява размяната със силни психологически мотиви – „склонността на човешката природа... да обменя, разменя и заменя един предмет срещу друг,... което не се среща при друга раса животни”³. Обстоятелството, че размяната не се среща при друга раса животни е доказателство, че тя не е природен, а рационален, цивилизационен, културен феномен, артефакт, който обаче обслужва природни инстинкти; това се отнася и за пазара като цяло. Вярно е, че А. Смит е заложил при размяната на психологическия момент, но да не забравяме, че той е и първият, който е изтъкнал изключителната роля и значение на разделението на труда като предпоставка и основа на размяната, респективно на търговията, на пазара изобщо.

Неимоверно широкообхватният характер на пазара роди и словосъчетанието пазарна икономика или пазарно стопанство като съвременен по-неутрален синоним на капитализъм, капиталистическо стопанство, капи-

талистическа икономика, капиталистическо общество – понятия, които бяха натоварени с голям идеологически заряд. Впрочем след 1989 г. нещата се промениха коренно, тъй като антиподът им и най-голям исторически враг – социализмът (реалният), изчезна от историческата сцена, а теоретичните му основи – марксизмът – се обезцени в изключително голяма степен. До 1989 г. икономиките обикновено се разграничаваха на пазарна и непазарна, но непазарната или социалистическата икономика се саморазпадна и се трансформира в пазарна. Така че след 1989 г. би могло да се говори само за един тип икономика – пазарната. Тя от своя страна може да се обособи на:

- свободна (либерална) пазарна икономика ала А. Смит;
- регулирана (от държавата) пазарна икономика ала Дж. М. Кейнс.

П. Дракър обаче счита (а и други автори, разбира се), че напълно свободна търговия никога и никъде не е имало, освен в учебниците, и предлага да не се казва „свободна търговия”, а „по-свободна търговия”⁴, която според него винаги е била комбинация от свободна и протекционистична (регулирана) търговия”⁵. На тази основа битува схващането, че икономиката винаги е била „смесена” и само съотношението между частното и държавното ѝ начало е било различно. Това схващане изглежда реалистично, „чистите” икономики и общества обикновено се третираха като утопични. Един от най-авторитетните изследователи на размяната, търговията, пазара, Ф. Бродел⁶, е обособил определени стадии или етапи в развитието им, но смятаме, че те могат да се сведат до два основни:

³ Смит, А., Богатство на народите, ИК „Рата”, С., 2006, с. 19.

⁴ Дракър, П., Мениджмънт на бъдещето, изд. „Кариба”, С., 1997, с. 74.

⁵ Вж. Дракър, П., цит. съч., с. 74.

⁶ Вж. Бродел, Ф., История на размяната, изд. „Прозорец” (година на издаване няма).

1. Докапиталистически етап или стадий, който се характеризира с две основни неща, а именно:

- а) недостатъчна зрелост и пълнота на пазара;
- б) силното му регулиране от страна на държавата.

Въпреки това обаче „златният телец“ е бил актуален; Впрочем той е актуален още от възникването на парите.

2. Капиталистически стадий, при който пазарът придобива облик, мащаби, характер и значение на първостепенен социален феномен и механизъм за осъществяване на икономическите отношения между хората. В рамките на този стадий биха могли да се обособят няколко подетапа, а именно:

- Меркантилизъм (от фр. *mercantile* – търговски, спекулантски, много пристрастен към печалба; подетап, който поставя силен акцент върху търговията, главно външната, като източник на богатство в универсалната му форма – злато (и сребро).
- Физиократичен подетап (от фр. *fisiocratia* – господство на природата). Именно физиократите са тези, които са разбрали изключителната социална роля на пазара и необходимостта от освобождаването му от „притесненията“ на държавата чрез техния девиз: „*Laissez faire, laissez passer*“. Девизът на физиократите призовава държавата да създаде необходимите условия и предпоставки за ефективното функциониране на пазара – мир, стабилна валута, ниски данъци, добри търговски закони и ефективна (добре работеща) съдебна система⁷, и да го остави да действа.

• Либерализъм, чиито символ е А. Смит. Той по същество приема девиза *Laissez faire* на физиократите и всички техни препоръки „... нужни за издигането до най-високите върхове на благополучието от бездната на варварството...“, но А. Смит ще изрече точните формулировки⁸. Той обаче не обръща подобаващо внимание и не отдава специално значение на съдебната система, защото като морален философ не е допускал, че законите и моралът могат да бъдат незачитани или пренебрегвани. Впрочем още „от Аристотел и Тома Аквински до Джон Лок и А. Смит – икономиката не се е отделяла от моралните цели, нито се е считало, че производството на богатство е самоцел“⁹.

• Споменахме, че на възхода и/или на зенита на либерализма се слага край от две важни събития, породени от Първата световна война и Световната икономическа криза от 1929/33 г.:

- а) победата на Октомврийската революция, която положи основите на реалния социализъм, респективно на централизираното плано-икономическо управление като антипод и отрицание на либералната пазарна икономика;
- б) възникването и утвърждаването на кейнсианството като коректив на либерализма.

Непазарната социалистическа плано-централизирана икономика (и общество) просъществува около 70 години, загуби битката с пазарната икономика, която просто я замени и трудно може да се очаква, че тя би могла да стане отново актуална; кейнсианството обаче може и фактически то започва да става актуално.

Официалният „жизнен цикъл“ на кейнсианството продължи много по-малко от този

⁷ Вж. Кенеди, Пол, Възход и падение на великите сили, изд. „Св. Георги Победоносец“, том I, С., 1997, с. 47; Кант, Ем., Педагогика. Спорът на факултетите, изд. „Хр. Ботев“, С., 1994, с. 24 (под линия).

⁸ Кенеди, Пол, цит. съч., с. 47.

⁹ Цит. по Бел, Д., Културните противоречия на капитализма, изд. „Наука и изкуство“, С., 1994, с. 10.

на реалния социализъм, но след началото на кризата от 2007/2008 г., т.е. след Втория възход, зенит и провал на либерализма, кейнсианството отново става актуално. А. Смит не е развенчан, но го пиедестала и бюста му се изправи отново и този на Кейнс.

А. Смит обаче гениално схваща и разбира мотивиращата, организиращата, координиращата и целенасочващата роля и значение на пазара от типа на *Laissez faire*. Неговата „философия“ за пазара в концентриран вид се съдържа преди всичко в примера му за хлебаря, месаря и пивоваря. Той пише: „Човекът почти непрекъснато се нуждае от помощта на своите ближни и напразно би я очаквал само от тяхното благоволение. По-вероятно е да постигне своето, ако може да ангажира техния егоизъм в своя полза и да им покаже, че за тях самите е изгодно да направят за него това, което иска от тях... Ние очакваме своя обяд не от благоволението на месаря, пивоваря и хлебаря, а от ревнивото им отношение към собствените им интереси. Ние се обръщаме не към тяхната хуманност, а към техния егоизъм и никога не им говорим за нашите нужди, а за техните изгоди. Никой освен просиякът не иска да зависи почти напълно от благоволението на своите съграждани“¹⁰. Именно това е „точната формулировка за пазара“ по Пол Кенеди. В пазарни условия, според А. Смит, егоизмът на едни е благо за други и в края на краищата се постига създаването (производството) на повече блага (по-голямо богатство), а следователно и по-високо благополучие, без обаче да се обръща внимание на нарастващото до невероятни мащаби неравномерно разпределение на богатата.

И все пак А. Смит не е бил либерален фундаменталист, за какъвто някои го смятат и

каквито са много негови съвременни пламенни последователи и агенти. Като казваме това, имаме предвид следното:

Първо, изричното му разграничаване от утопията, доказателство за което е следната му мисъл: „Очакването, че във Великобритания наистина свободата на търговията ще възтържествува напълно, е така абсурдно, както да се очаква, че ще се установи Океания или Утопия“¹¹. Затова трябва да се съгласим с П. Дракър, че „свободната търговия съществува само в учебниците“ и с предложението му да се използва понятието или словосъчетанието „по-свободна търговия“, която според него винаги е комбинация от свободна и протекционистична (регулирана) търговия.

Второ, тезата му за т.нар. „умерена стопанска дейност на държавата“, под което се е разбирало изграждането и поддържането от нейна страна преди всичко на инфраструктурата, която е била от първостепенно значение както за държавното, така и за частното стопанство. Към „умерената стопанска дейност на държавата“ класиците добавят и т.нар. „естествени монополи“ (както на национално, така и на местно (общинско) равнище). Съвременните последователи на А. Смит обаче ги приватизират, но в действителност не се премахва монополното им положение, поради което те си остават монополисти терористи. Краткият опит, който и у нас е налице с приватизацията на водопроводно-канализационните мрежи и системи, на електроразпределителните дружества, топлофикацията, сметоизвозването и хигиенизирането на населените места потвърждава горния извод. Ще видим, че А. Смит е бил против корпорациите изобщо, защото е виждал в тяхно лице монопол-

¹⁰ Смит, А., цит. съч., с. 20.

¹¹ Цит. по: Хайек, Фр. фон, Право, законодателство, свобода, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 1996, с. 80.

ни структури, които подбиват основите на конкуренцията, която при естествените монополи по същество липсва.

Трето, критичното му отношение към силно фаворизирания от него либерален пазар и пазарен механизъм чрез разкриване и посочване на неговите слабости и недъзи.

Четвърто, А. Смит не е обосновавал приватизацията и комерсализацията на социалната сфера нито на „естествените“ монополи.

Преди обаче да анализираме критичното отношение на А. Смит към фаворизирания от него пазарен механизъм чрез формулирането и изтъкването на неговите слабости, недостатъци и недъзи, бихме искали да обърнем внимание върху две неща, а именно:

Първо, да изтъкнем и докажем, че редица от съвременните последователи на А. Смит са много по-големи либерали от самия него, доколкото те изцяло и напълно абсолютизират пазара и пазарния механизъм и гледат на него само и единствено през утопични очила. За пример ще дадем Айн Ранд (Алиса Розенбаум – емигрантка от бившия Съветски съюз в САЩ) по три причини: тя бе обявена в САЩ за „мислител на XX век“, оказала е силно влияние върху такива видни личности като М. Тачър и А. Грийнспан и е твърде продуктивна; най-важните ѝ публикации могат да се видят и по лавиците на нашите книжарници. Нейното суперлиберално верую е: „търговският принцип е единственият рационален и етичен принцип на всички човешки взаимоотношения, лични и обществени, частни и публични, материални и духовни,... човек трябва да живее (само) за себе си, без да се жертва за другите, нито да жертва другите за себе си“¹².

Смятаме, че е излишно да коментираме току-що цитираното суперлиберално верую на Айн Ранд, само ще обърнем внимание на две неща: а) че се абсолютизира до крайна степен индивидуализмът-егоизмът; и б) че се предлага тотално прилагане на търговския принцип, и то не само към материалните, но и към духовните взаимоотношения на хората в обществото. Следователно според Айн Ранд и компания всичко без изключение – било то материално или духовно благо, респективно ценност, може и следва да бъде предмет на покупко-продажба.

Разбира се, абсолютизирането на егоизма не е „патент“ нито на Айн Ранд, нито на А. Смит. На него са обръщали внимание още стоиците, а дори и преди тях, а така също по-възрастните от А. Смит именити негови колеги учени – Б. Манделвил и А. К. Хелвеций. За Манделвил „егоизмът е движеща сила на целия нравствен и културен живот“, а за Хелвеций „всяка дейност има за мотив човешкия егоизъм“, поради което „всякаква проповед на морал е безполезна“. Манделвил дори е считал, че „нравствените понятия са измислени от господарите, за да държат масите в покорство“¹³.

Наистина егоизмът и алтруизмът са антоними, но още древногръцките философи, схоластите, религията, хуманизмът като цяло са се опитвали да постигнат определен оптимум („златно сечение“) между тях. Стоиците са считали, че „да полагаш грижи за себе си, значи, когато това го правиш правилно, да полагаш грижи и за всеобщото благо“, а за Седжуйк „всеки трябва да работи за всеобщото щастие... (и) същността на етиката е в разрешаването на непреодолимото противоречие

¹² Ранд, Айн, Доброгетелта на егоизма, изд. „МаК“, С., 2008, с. 41 и 48-49.

¹³ Цит. по Шмит, Х. и Г. Шишков, Философски речник, УИ „Кл. Охридски“, 1997, с. 361 и 700.

между алтруизъм и егоизъм”¹⁴; религията (християнската) противопоставя на егоизма любовта между хората. Общество, функциониращо само върху основите на егоизма или само на базата на алтруизма, не е имало и едва ли би могло да има; подобно общество е по-скоро утопия или илюзия.

Ако моралният философ А. Смит беше жив, сигурно не би приел обосноваването на духовна комерсиализация. Тя въпреки и за съжаление е в ход и с основание тревожи и безпокои все повече хора както от светски, така и от религиозни среди. В случая ще се позовем на двама от най-изявените представители на едните и на другите среди: Сб. Бжежински – професор, бивш съветник на президента на САЩ по националната сигурност, и настоящият папа Бенедикт XVI.

В случая Сб. Бжежински говори за „тип утопизъм, защитаващ един твърде своеобразен икономически процес без оглед на морални последици... Подобна защита напомня Дарвиновата теория за оцеляване на най-приспособилите се видове... Всичко това противоречи на елементарната представа за социална справедливост”¹⁵. Той (Бжежински) използва такива понятия за характеризиране на съвременното пазарно общество като „риторика и ценности, ориентирани консумативно”, „заклинания с понятието пазар”, „морално объркване”, „духовна празнота”, „морална криза и духовен упадък”; обявява „холивудските филмови и телевизионни продуценти за културни разбойници”¹⁶.

Аналогични са оценките и квалификациите и на папа Бенедикт XVI – „парите и богатството се превръщат в мяра на всичко... хо-

рата се превръщат в стока... отчуждават се... настъпва морално разпадане... духовна пустота... разрушаване на съвестта... либералният пазар налага своите непреклонни закони на всичко аспекти на живота. Целият морал на църквата, т.е. цялата духовна и антропологична концепция на християнството, вече не намира съответствие и разбиране в днешния западен (пазарно-капиталистически и материалистически – В.С.) свят”¹⁷.

Цитираните автори и техните оценки и квалификации, от една страна, будят тревога и провокират негативни мисли и емоции, но от друга страна, те обуславят и един важен извод – макар че пазарът е цивилизационен или културен феномен, артефакт, той подкопава основите на духовността и я заменя с грубия материален интерес, поради което (той) с основание се обявява за „убиец на културата” и на духовността въобще.

Разбира се, пазарът, респективно неговите недъзи, е основният фактор за духовно-моралната криза, но не е единствен. Съдействие в тази посока е оказала и кризата на християнската религия и църква. Тя настъпва още през IV век при разделянето на единната Римска империя на източна – Византия със столица Константинопол, и западна – със столица Рим. Както е известно, това води до обособяването и на две самостоятелни църкви – източноправославната, начело с патриарх, и западнокатолическата, начело с папа, но окончателният разрыв между тях настъпва едва през XI век – 1054 г.

По-късно се разразява криза в самата римокатолическа църква, която довежда до Ре-

¹⁴ Вж. Пак там, с. 560 и 592.

¹⁵ Вж. Бжежински, Сб., Извън контрол, изд. „Обсидиан”, С., 1994, с. 83.

¹⁶ Пак там, с. 65, 66, 72, 78, 79 и 81.

¹⁷ Тесоре, Д., Рацингер: Въведение. Нравствените, политически и религиозни възгледи на Бенедикт XVI, изд. „Сиела”, С., 2007, с. 41, 46, 71, 115, 116, 119, 129, 130, 131, 169, 180.

формацията и създаването на още две самостоятелни църкви – протестантската и англиканската, а колко са сектите, едва ли може точно да се каже; някои сочат, че в християнската религия и нейното практическо приложение са налице около 34 000 (тридесет и четири хиляди) различия!

Все пак до Френската революция критиките към Светия Престол и Висшия клир са били главно морално-канонически, но Френската революция им придава съществени политически и икономически измерения; църквата обаче се отделя от държавата, значителна част от имотите ѝ се конфискуват (преди това е била най-богатата институция в Европа) и нейните духовни и социални функции и роля се ограничават; оформя се тенденция към отслабване ролята и влиянието на религията и църквата в обществото. Просвещението и развитието на науката също погледват позициите на религията и църквата. Фр. Ницше дори обяви Бог за мъртъв, а Ф. Достоевски допълни, че вече всичко е позволено. Така християнската общност **започна да се самолишава от своя абсолютен морално-духовен еталон** – една от причините за кризата на духовността и морала.

По-късно, в началото на Първата световна война, **светът като цяло се лиши и от своя хилядолетен абсолютен еталон – измерител на всички материално-вещствени ценности и богатства – златния стандарт**, чиято агония приключи окончателно през 1971 г. Той бе заменен от сурогат – непълноценни, декретни или политически пари – „кръгли икономически нули“ (по М. Фридмън). Счита се, че това обстоятелство е оказало силно отрицателно влияние върху духовно-моралния облик и характер на човечеството като цяло. Ето какво пише Хари Шулц: „Именно златният стандарт принуж-

даваше нациите (и техните правителства – В.С.) да спазват определена граница на дълговете, разходите и социалните планове. Именно около тези ограничения се създадоха разумни модели за поведение и те повлияха на всички. Хората бяха по-честни, по-морални, по-хуманно настроени... (След отпадането на златния стандарт) вече няма никакви граници на действията и диктата на правителствата... Парите са стандарт, който се просмуква във всички области на човешката дейност... Колкото повече се увеличава несигурността на парите, толкова повече расте и покварата. Ако имаме златен стандарт, щяхме да имаме и човешки стандарт! Двете са неразривно свързани”¹⁸.

Не с всичко от приведения цитат можем да се съгласим, но той все пак заслужава да се позамислим над него. Някой би казал, че фалшификацията на парите съпътства почти цялата им история, а в началото на 18-и век Джон Лоу извършва изключително мащабен опит във Франция да спаси от финансов фалит френското кралство чрез изключително масова емисия на непълноценни пари, но все пак всичко това е в рамките на златния стандарт, а от 1971 г. той окончателно и като че ли безвъзвратно е премахнат.

Разбира се, дълбоко в основата на духовно-моралната криза стои пазарът, защото именно той придава ценност на парите. При златния стандарт обезценяването им също е възможно, но в обективни граници, докато при декретните или политически пари то по същество е безгранично или за граница може да се приемат разходите по отпечатването на съответните купюри в сравнение с изразяваната от тях стойност.

Следователно би могло да се каже, че пазарът придава ценността на парите, които

¹⁸ Цит. по Липс, Ф., Конспирацията срещу златото, изд. „Дилект“, С., 2006, с. 328-330.

разпалват материалистично-хедонистични страсти и желания, за чието постигане духовно-моралните „спирачки“ се оказват неефективни. Впрочем в преследването на материалистично-хедонистични желания и цели се погизват не само морални, но и юридически норми (закопи). С други думи, увеличава се престъпността и вероятно би могла да се търси и открие правопропорционална зависимост между степента на социално-икономическа диференциация и степента или мащабите на престъпността, мотивирана от материалистично-хедонистични побуди.

Второ, бихме искали да обърнем внимание на един според нас парадокс (или поне така изглежда). Той се изразява в това, че моралният философ А. Смит извежда егоизма като първостепенна цивилизационна човешка ценност, но оригиналното при него е, че третира **пазара като механизъм за трансфер на егоизма**, от който трансфер всички са морално удовлетворени и икономически благодетелствани.

С. Н. Булгаков отива по-далече от А. Смит, доколкото третира икономическата дейност, чийто символ е пазарът, като универсална форма за оцеляване, като борба на живота срещу смъртта¹⁹. Безспорно е, че оцеляването е най-силният инстинкт, който стои в основата на егоизма, подсилван от себеутвърждаването и хедонизма.

Характерно е обаче, че при всички останали животински видове, с изключение на човека, оцеляването им е насочено така да се каже навън, в смисъл че то се осъществява за сметка на други животински видове (при месоядните) или на природната растителност и продукти на земята (при тревопасните животни). Инстинктът за оцеляване

при човека е насочен не само навън – към други животински видове и продуктите на природата, но и навътре, към собствения му род и неговите представители. Тук вероятно някои ще си помислят за канибализма, но тази най-варварска проява по същество е изчезнала и е заменена от цивилизационни методи – от лъжата, измамата, подлостта и пр. противозаконни и неморални действия до елегантния легален и морален механизъм на конкуренцията от социалдарвинистки тип за оцеляване на най-пригодните, доколкото пазарът се счита за абсолютно безпристрастен арбитър в битката за икономическо оцеляване и просперирание на най-пригодните.

Що се отнася до непазарното или социалистическото централизирано планово управление, то има своите дълбоки корени в „Държавата“ на Платон и в Царството Божие на Христос, а така също в избуялите върху тяхната основа многобройни утопични визии за света. Пазарното стопанство по същество победи непазарното, което породи две важни явления или последици, а именно: а) невероятно силно повишаване „акциите“ на либерализма, от една страна, и от друга – катастрофалното обезценяване тези на непазарното и саморазпадналото се през 1989 г. социалистическо общество; б) третирането на кейнсианството или на изграденото с негова помощ социално пазарно стопанство, социална държава или на държавата на всеобщото благосъстояние, изглеждащи в очите на крайните неолиберали нещо като полусоциализъм, ако може така да се каже. Те по същество се обявиха срещу кейнсианската теория за регулираната икономика и издигнаха тезата за „чист“ пазарен капитализъм, квалифициран (от Сб. Бжежински) като „тип утопия“. В рамките на неолибералната контрареволюция Западът

¹⁹ Булгаков, С. Н., Философия хозяйство, изд. „Мысль“, Москва, 1990, с. 39-41 и 109.

трябваше да премине или да се трансформира от „смесена“ икономика в „чиста“ пазарно-капиталистическа, а Изтокът (бившите социалистически страни) – от „чист“ социализъм в „чист“ капитализъм, но кризата неизбежно направи актуална „смесената“ икономика и кейнсианството.

По времето на А. Смит и определен период след него, главният, респективно активният икономически субект на пазара е бил индивидуално-семеен предприемач. Корпоративно-хазартният капитализъм все още е бил в началната си фаза. Дори „в началото на 19-и век (все още – В.С.) 4/5 от населението са били предприемачи..., 1870 г. те са 1/3, а към 1940 г. само 1/5 от заетото население вече са предприемачи“²⁰. За разлика от това „днес... почти всички работещи са наети (работници и – В.С.) служители. Доклад (още) от 1970 г. показва, че в САЩ само 7,82 % от цялото заето население над 16 години работят самостоятелно, т.е. са „независими“²¹ стопански субекти в качеството им на производители и търговци от рода на Адам-Смитовия месар, пивовар и хлебар. Останалите над 90 % работят като наети в т.нар. от патриарха на икономическата наука на 20-ти век Кенет Гълбрайт **организации** – фирми, корпорации, компании и пр.

Той (К. Гълбрайт) е формулирал и лансирал понятието **„обратна верига“**, под която е имал предвид бизнес организациите с гигантски мащаби, които доминират на пазара, като го манипулират и насочват в желаната от тях посока. Впрочем спорът кой има „тежката“ дума на пазара – търсенето (на потребителите) или предлагането (на производителите) има сравнително дълга

история. К. Гълбрайт е категоричен, че посредством т.нар. от него „обратна верига“ решаващата дума на пазара е на страната на предлагането, на производителите гиганти. Впрочем във връзка с това Л. Мампайе пише: „Една класическа верига предполага, че заповедите (респективно сигналите – В.С.) се дават от потребителите чрез пазара до производителите. В „обратната верига“ производствените организации пускат своите пипала, за да контролират, дори да направляват поведението на пазара и да моделират обществените нагласи на онези, на които привидно служат“²². Главният инструмент в тази посока е сугестивно-манипулативната реклама, за която в световен мащаб се изразходват към 500 млрд. долара, които, разбира се, се калкулират в цените на рекламираните стоки и услуги и се понасят от потребителите им.

Чрез т.нар. от К. Гълбрайт „обратна верига“ фактически се възражда законът на Ж. Б. Сей.

К. Гълбрайт очевидно е имал предвид бизнес организациите, но бихме могли да разширим спектъра на организациите, като споменем, че освен открити или легитимни има и такива, които имат характер на **затворени или тайни и полутайни общества**; те се свързват с т.нар. **„теория за конспирацията“**. Едни автори ги надценяват, други ги подценяват, но те съществуват и функционират от най-древни времена и продължават да изпълняват определена обществена функция и роля, което установихме от собствени проучвания²³.

Отношението на А. Смит към организациите изобщо и към корпорациите в частност е било в зависимост от това, дали те съ-

²⁰ Фром, Е., Душевно здравото общество, изд. „З. Стоянов“, С., 2004, с. 305

²¹ Фром, Е., Да имаш или да бъдеш?, изд. „Кибеа“, С., 1996, с. 308-309.

²² Вж. Мампайе, Люк, Зли орисници над люлката над Европа, в. „Монд дипломатик“ от м. декември, 2008, с. 8.

²³ Вж. Стоянов, В., От Царството Божие до царството на парите, ИК „Галик“, С., 2008, с. 382 и следв.

действат за осъществяване на реална и лоялна конкуренция, или я възпрепятстват. Според него „Всички корпорации и повечето корпоративни закони са били създадени именно за да се предотврати намаляването на цените, а оттук и на работната заплата и печалбата, като се ограничи свободната конкуренция“²⁴, която за него е нещо като свещена крава.

Разбира се, по-късно ще дойде същинският корпоративен капитализъм, който ще обуслови т.нар. антимонополно или анти-тръстовско законодателство и политика, а множество корпорации ще придобият сила и мощ, равностойни на една средноголяма държава; от стоте най-големи икономики вече повече от половината са корпоративни. Конкуренцията се пренесе на супервисоко равнище, т.е. между супергиганти, които оперират в рамките на т.нар. „глобално село“, появи се и нова форма на конкуренция – между регионални икономически съюзи, чийто първообраз е Европейският съюз (ЕС).

Финансово-икономическата глобализация, където решаваща роля играят икономическите субекти – гиганти, е придобила най-завършени форми и характер във финансово-икономическата сфера, но тя се оказва неадекватна на държавно-политическата раздробеност на света. Това несъответствие се компенсира от многобройни международни организации – ООН, СТО, МВФ, СБ, Г-7 + 1, Г-20 и много други, които осъществяват глобалното управление.

Според Алвин и Хайди Тофлър има много хора, които желаят създаването на единно

свободно правителство, финансирано може би от глобален данък“, но засега „глобалното управление е сбор (или се осъществява – В.С.) от международни организации“²⁵ при доминиране на световния хегемон – САЩ. Бившият президент (два мандата) на ФРГ Х. Шмит смята, че „новите цели на Америка ще променят света в следващите няколко десетилетия“²⁶.

Едва ли обаче може да се приеме за отговаряща на реалността тезата, че съвременният глобален свят се управлява само от междудържавни организации под егидата на САЩ, като се изключат от този процес глобалните корпорации, респективно техните представители и общества, които някои автори, струва ни се с основание, наричат „невидимо правителство“²⁷. Други автори твърдят, че правителствата винаги се вслушват в гласа на глобалните корпорации²⁸. Ако перифразираме Х. Форд, може да се каже, че това, което е изгодно за глобалните корпорации и за САЩ, е изгодно и за глобалния свят като цяло.

Все по-активно се дискутира необходимостта от глобално управление. В студията си на тази тема проф. В. Маринов обособява три основни форми, модели или системи на глобално управление на икономическата система, а именно:

- модел на хегемонистична стабилност;
- модел на неолиберален институционализъм или глобално управление без глобално правителство; и
- други (алтернативни) идеи за глобално управление – концепцията за нов медиава-

²⁴ Смит, А., Богатството на народите, с. 126.

²⁵ Тофлър, А., Х. Тофлър, Революционното богатство, изд. „Обсидан“, С., 2007, с. 65.

²⁶ Шмит, Х., Силата на бъдещето, изд. „Медиа тема“, С., 2006, с. 19 и 40.

²⁷ Роуланд, У., Корпорация алчност. Защо корпорациите владеят нашия свят и как позволяваме това да се случи, изд. „В. Люцканова“, С., 2007, с. 185.

²⁸ Тофлър, А., Х. Тофлър, цит. съч., с. 510.

лизъм – отстраняване на правителствата от управлението и замяната им с НПО (неправителствени организации), които са вече около 40 000 и формират нещо като глобално гражданско общество²⁹.

В рамките на алтернативните идеи за глобално управление се срещат и други форми, но в посочените по-горе модели не се откроява мястото на глобалните корпорации, а именно те са главните реални субекти на глобалното управление, защото, както казва Л. Търоу, „капитализмът е дал властта за вземане на решения в ръцете на собствениците на капитала“³⁰. Така че „в сърцето на една нация (вече) живеят две общности – корпоративна и човешка, а техните ценности са в пълен конфликт... за корпорациите пороъкът е добродетел, а добродетелта е порок“³¹.

Изобщо светът на А. Смит е бил твърде различен от съвременния. Освен това в епохата на Смит е доминирала протестантската етика и пуританският дух, за които са били немислими „неморален бизнес, продажни политици“³², „властови доходи“ (по Дж. Бюканан). Непознати за времето на А. Смит са били културната, екологичната, ресурсната и други съвременни кризи, а също и корупцията, тероризмът, лобизмът, публично-частното партньорство, аутсорсингът, офшорните зони и пр. пазарно-управленски иновации. Те обаче не са били чужди на К. Гълбрайт, поради което не бива с лека ръка да се отминава неговата „обратна верига“. Има според Тофлър и „водеща към дъното конкуренция“, при която обикновено се използват непочтени начини и средства, особено от глобалните корпорации, „които са

се превърнали в институции с безпрецедентна власт и влияние“³³. Джон Пъркинс описва един конкретен случай, в който главни действащи лица са „горили“ и „чакали“, които чрез „моркова“ и „тоягата“ принуждават новоизбран президент на развиваща се страна да промени отношението и политиката си спрямо опериращите върху територията на неговата страна глобални петролни компании на САЩ и да „слушка Чичо Сам“, както се изразява авторът. Впрочем нека цитираме разказа на „чакала“:

„Влязох в кабинета на Ел Президенте на Втория ден след избора и му честитих победата.

Той седеше зад огромно писалище и се хилеше като лукова глава.

Пъгнах лявата си ръка в джоба на самото и му рекох:

- Сеньор президент, тук има двеста милиона долара. Ако се включите в играта, те остават за вас и вашето семейство. Сещате се какво имам предвид. Да се държите добре с моите приятели от нефтените компании. И да слушате Чичо Сам.

Приблжих се още по-плътно. Наведох се над бюрото му и му показах с очи десния си джоб.

- А тук има пистолет и куршум с вашето име – в случай че решите да спазите предизборните си обещания.

После се тръснах на едно кресло и му изрецитирах списък на президенти, които са били

²⁹ Вж. Маринов, В., Относно глобалното управление на международната икономическа система, Годишник на УНСС, 2009, с. 139 и следв.

³⁰ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма..., с. 25.

³¹ Роуланд, У., цит. съч., с.с. 197 и 229.

³² Вж. Мора, А., История на САЩ, том II, С., 1992, с. 168.

³³ Роуланд, У., цит. съч., с. 20.

застреляни или свалени, защото не са „слушали Чичо Сам“ – от Дием до Торихос. Абе, както се казва, рутинната процедура!

И човекът схвана посланието³⁴.

Коментарът, както се казва в подобни случаи, е излишен. Вероятно и подобни случаи е имал предвид Дж. Стиглиц (Нобелов лауреат по икономика и бивш главен икономист на Световната банка (СБ) да заяви, че съвременната търговия не е свободна, а принудителна, а т.нар. приватизация – варваризация³⁵.

Негативното отношение на А. Смит към корпорациите вероятно се е повлияло и от ролята на прословутата Остиндийска компания (основана в началото на 17-и век), която е разполагала с държавнически атрибути (химн, знаме, валута, армия) и е изпълнявала, така да се каже, държавнически функции – защитавала е британските интереси в региона. Не са изключени аналогични държавнически функции и за съвременните глобални корпорации. Впрочем Русия вече реши на своите петролни и газови гиганти да организират собствена въоръжена охрана на петролопроводите и газопроводите си. Общоприето е, че между икономическата и политическата власт винаги е имало „топла връзка“. Това А. Смит гениално го е „уловил“ и отразил така: „големите капиталисти, големите търговски семейства обикновено или участват в управлението (държавното, разбира се – В.С.) или упражняват косвено влияние върху него“³⁶. Той констатира, че

„самото общество всъщност се превръща в търговско“³⁷, но „интересите на представителите на даден отрасъл на търговията или промишлеността винаги се различават в известно отношение от интересите на обществото, дори са противоположни на тях.“³⁸ Това, което е „видяно“ още от А. Смит се е превърнало в една обичайна глобална реалност днес. Почти е общоприета тезата за формирането на съвременно **глобално олигархическо общество**, чиито представители стават все по-нелоялни към националните държави и гледат и действат повече глобално, отколкото национално. Констатира се, че глобалните олигарси се разграничават и физически от националните общества, в които живеят и в които евентуално са разположени централите им. На тази основа започна да се говори за „ново средновековие“. Следователно съвременната глобална корпорация „наистина е (огромна – В.С.) автономна сила, която оперира в нашия свят... и по природа е етичен егоист“³⁹.

Изглежда е прав Н. Чомски, като твърди, че „свободният пазар е достоен за възхвала (и възхищение – В.С.) идеал (но само), ако резултатите от неговото действие отговарят на властимащите и на привилегированите“⁴⁰. Неговото твърдение изглежда още по-убедително на фона на откровението на един от представителите на съвременните олигарси Уорън Бъфет, който казва: „Има, разбира се, класова борба, но моята класа, класата на богатите, ръководи тази борба. И ние я спечелихме“⁴¹. Така че едва ли е лесно „да накараме капитализма да работи за мнозинство-

³⁴ Пъркинс, Дж., Тайната история на американската империя. Истината за глобалната корупция, изд. „Изток-Запад“, С., 2007, с. 155.

³⁵ Цит. по Капитализмът днес, сборник (преводни) статии 2000-2009, изд. „Жерава“, 2009, с. 100 и 101.

³⁶ Смит, А., Богатството на народите..., с. 466.

³⁷ Пак там, с. 28.

³⁸ Пак там, с. 250.

³⁹ Роуланг, У., цит. съч., с. 200 и 202.

⁴⁰ Чомски, Н., Необходими илюзии. Промиването на мозъците в демократичните общества, ИК „Бард“, С., 2005, с. 67.

⁴¹ Цит. по „Монд дипломатик“, м. ноември-декември, 2009 г., с. 2, колона втора.

то, а не (само) за малцинството“⁴². Класовата борба, за която говори У. Бъфет, обаче едва ли би могла да се счита за окончателно приключена. Ако „несъвършеният човек е принуден да живее в несъвършено общество“⁴³, историята на цивилизациите е показала и доказала, че у негџ като че ли е налице някакво изконно вътрешно чувство за справедливост, което го мотивира и „обрича“ на „вечна“ борба за усъвършенстване на обществените отношения. Стремeжът към доброто или великото общество на У. Липман [Lippman, W., The Great Society] [К. Попър, Отворено общество, т. I, с. 231] и други нему подобни утопични или полуутопични общества изглежда непреодолим; така е било поне досега. Бедата е, че доброто общество за едни, не е добро за други. Не е известно общество, което да е било добро за всички и приемано като такова от всички. Така че може би е по-добре да се говори за приемливо, поносимо или балансирано общество, наричано „среден (благороден) път“ от източните религии и философии, които пледират и за „глобална хармония“, докато Аристотел е използвал понятието „златна среда“.

У. Бъфет обаче не уточнява какви начини и средства е използвала неговата класа, за да извоюва победата и по-конкретно дали и доколко са използвани и т.нар. **тайни общества**, за които споменахме в предходното изложение. От това, което сме проучили за тях, сме стигнали до категоричното убеждение, че: първо, те водят своето начало от древен Египет и Шумер; второ, съществували са и са функционирали през целия цивилизационен период на човечеството и са имали разнообразен характер и цели – религиозни,

политически, социални и криминални, които невинаги са били добре разграничени; трето, в тях обикновено са членували посветени, просветлени или т.нар. елит; четвърто, имали са строга йерархия и специфични ритуали; пето, винаги са оказвали определено влияние и въздействие върху общественото развитие. Литературата за тях е огромна, но тъй като източниците на информация за тях са специфични, някои от авторите – много добре запознати с тази материя, считат, че определена доза скептицизъм би била полезна.

С риск за известно отклонение бихме желали да кажем още нещо, което смятаме за съществено. Според Н. Дейвис „най-старото тайно общество в Европа е било Лигата на Свещения двор, или Heilige Fehme... освен онези, които са си останали напълно тайни... Лигата е имала (което е характерно за почти всички тайни общества – В.С.) елитна каста от посветени Wissenden или мъдреци, сложна система от клетви, знаци и ритуали и йерархична структура“⁴⁴. Важна информация за тайните общества в Европа ни дава „Откровението на Сион“ на Лин Пикет и Клайв Принс. Освен това тази книга ни дава определена представа за т.нар. **синархия** – групи от хора, „излъчени да управляват („масите“, „тълпите“ – В.С.) в качеството им на предопределен елит... синоним на управление, осъществявано от тайни организации, но подобно управление не се включва в политическия спектър „ляво -дясно“⁴⁵. Смята се, че „синархията изисква йерархия вместо равенство, братство, свобода“⁴⁶. Освен йерархията, другата основа, върху която се изгражда синархията, е редът, респективно синхронното действие и поведение на хора-

⁴² Бърнет, Т., А. Геймс, Кои управлява света? Войната между глобализацията и демокрацията, ИК „Хермес“, С., 2007, с. 214.

⁴³ Дал, Р., Демокрацията и нейните критици, изд. „КХ“, С., 2006, с. 73.

⁴⁴ Дейвис, Н., Европа. История, изд. „Абагар“, В. Търново, 2005, с. 371.

⁴⁵ Пикет, Л. и Кл. Принс, Откровението на Сион, ИК „Бард“, С., 2007, с. 416 и 428.

⁴⁶ Пак там, с. 430.

та подобно на клетките и органите в тялото на човека; от древни времена синархията прави аналогия между функционирането на човешкото тяло и държавното управление. Платон дори нарича държавата човек в уголемен вид или всеки човек следва да знае своето място, роля, предназначение, права и отговорности в системата на управлението на обществото под ръководството, разбира се, на предопределения за тази цел елит.

Доколкото синархията се свързва с управление на елити бихме могли да направим определена връзка между нея и съвременната политологическа теория за управляващите елити, които обаче в условията на демокрацията се избират от т.нар. електорат. Затова се счита, че привържениците на синархията проявяват предпочитание към авторитарни и тоталитарни управления, при които „изненади“ са по-малко вероятни.

Редица автори считат, че в рамките на елита има суперелит, който чрез своите тайни общества „дърпа конците“, т.е. представлява „сила, действаща зад кулисите“, както се изразява К. Попър [Отворено общество, т.1, с. 25].

Ако приемем, че синархията е форма на управление чрез елити, както общо взето е било, бихме могли да приемем в определена степен и смисъл демокрацията като нейно украшение. Търоу твърди, че „хората започват да разглеждат изборите като смяна на една група мошеници с друга група мошеници“⁴⁷ – представители на едни или други партии, придобили понякога характер на легални мафи.

Като че ли първоначалните мотиви и цели на синархията са били главно религиозни или по-скоро религиозно-политически, докато днес

те са преди всичко икономически или политико-икономически. Класическата синархия като че ли е приела форма и характер на политически и икономически либерализъм – определяне на икономическия елит чрез свободния пазар, а на политическия – чрез свободни демократични избори, но под зоркото око на суперелита и неговите силни и влиятелни тайни и полутайни общества.

Все пак обаче цитираните автори Пикет и Принс изразяват критично отношение към класическата синархия, доколкото тя изхожда от предпоставката, че едни хора превъзхождат други само защото са родени в дадени семейства или имат една или друга физическа или расова характеристика⁴⁸.

Бихме желали да разширим разсъжденията си относно интересната и с твърде стари „корени“ теория за синархията. Ако я приемем за обоснована, трябва да кажем, че тя съществено е променила своя облик и характер през „Новото Време“ и след него. Имаме предвид премахването на привилегираните съсловия със „синя кръв“, респективно аристокрацията, но сравнително дълго се съхранява ролята и значението на династичните фамилии, чието предназначение е да управляват държави и народи. Да си припомним, че след Освобождението от турско робство представители на видни българи (гърци и румънци също) са тързнали по Европа да търсят подходящ княз или цар от династично потекло. Известно е, че и до днес в някои европейски страни е запазена кралската институция, което е по-скоро израз на уважение към традицията.

При републиканско-демократичните форми на управление, които се установяват в Ев-

⁴⁷ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма или как днешните икономически сили оформят утрешния свят, изд. „В. Люканова“, С., 2000, с. 382.

⁴⁸ Пикет, Л. и Кл. Принс, цит. съч., с. 355.

ропа в периода на и след „Новото Време“, основните политически субекти стават политическите партии. Именно те чрез перманентни избори излъчват от своя състав законодателните, изпълнителните и съдебните структури, т.е. Властовия елит, който със съдействието на бюрократите експерти управлява държавата (било самостоятелно или в коалиция с други партии).

При икономическия елит обаче изборът се осъществява на друга основа – чрез пазара, който се счита за абсолютно безпристрастен арбитър между пазарните конкуренти. На съвременния пазар се конкурират преди всичко и формално организации (по К. Гълбрайт), зад които обаче стоят конкретни управляващи ги или техни собственици, чиято социална тежест и значение зависи от големината на „кесите“ им.

Едва ли има някой, който не би се съгласил за две неща, а именно: първо, че между икономическия и политическия елит винаги е имало твърде „топла връзка“ и/или „преливане“ от единия към другия; и второ, че практически не би могло да има елити (респективно техни представители), които не биха направили всичко необходимо не само да се задържат на своите позиции, но и да ги разширят, укрепят и заздравят.

Така че от съвременна гледна точка бихме могли да приемем синархията като утвърждаване позициите на елитите в управлението на държавата и на обществото, а вече и на света като цяло с активното съдействие на тайните и полутайните им общества.

А. Смит категорично твърди, че „съображенията за собствена частна печалба са

единственият мотив, който кара собственикът на един капитал да го влага в земеделието, промишлеността или даден клон на търговията“⁴⁹, докато неговите съвременни последователи се опитват да докажат, че печалбата невинаги е цел на производството. В същото време обаче те твърдят, че целта на финансовия мениджмънт на бизнесорганизациите е увеличаване на богатството на собствениците им. Това обаче би могло да стане и фактически става по единствен начин – чрез увеличаване на печалбата и нарастване на рентабилността, което Макс Вебер дебело е подчертал и не само той, разбира се. С други думи, това, което те отричат пряко, го признават косвено. Тук се изкушаваме да цитираме Маркс, с което е потвърдил казаното от А. Смит по един впечатляващ начин: „Капиталът се бои от отсъствието на печалба или от твърде малка печалба, както природата се бои от пустотата. При 10 % печалба капиталът е съгласен на приложение, при 20 % печалба той се оживява, при 50 % положително е готов да си разбие главата, при 100 % погазва всякакви човешки закони... при 300 % няма такова престъпление, което би го спряло, дори и страхът от бесилото“⁵⁰. Следователно „истината е, че максимизирането на печалбата (при минимизиране на времето за реализацията ѝ – В.С.) е същността на капитализма“⁵¹.

Бихме искали да припомним, че в исторически план отношението към търговската дейност и печалбата е претърпяло пълен обрат. Още от кабалистично-библейски времена то е било негативно. Известно е, че именно Христос е изгонил търговците от храма. Този негативизъм към търговията, печалбата и лихвата (лихварството) се запазва до

⁴⁹ Смит, А., Богатството на народите..., с. 249 и 355.

⁵⁰ Вж. Грамм, М. И., Занимательная энциклопедия..., Челябинск, 2000.

⁵¹ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма..., с. 175.

късното Средновековие. Меркантилизмът и либерализмът коренно го променят, а съвременните либерали (или някои от тях) се опитват да докажат, че печалбата може да не бъде цел на производството, т.е. на икономическата дейност, на бизнеса. В тактически план такова отношение към печалбата би могло да се приеме, но е абсурдно то да се прилага дългосрочно или в стратегически план; фалитът или най-малко влошаването на финансово-икономическото състояние и произтичащите от това негативни последици са неизбежни. Да работи бизнесът без печалба, е все едно да искаме от живия организъм да живее без храна.

А. Смит отива по-далеч и обобщава, че „интересите на третата класа (като цяло) никога не съвпадат напълно с интересите на обществото, те са класа, която обикновено е заинтересована да заблуждава, дори да потиска обществото и която в много случаи го е заблуждавала и потискала”⁵². Видяхме, че и У. Бъфет открито го признава.

Сериозно разминаване е налице между А. Смит и неговите съвременни последователи неолиберали, които се опитват да представят взаимоотношенията между работодатели и наемна работна сила като партньорски и идилични, докато за техния патрон нещата са съвсем други. Ето как той ги представя: „Размерът на обикновената работна заплата навсякъде зависи от договора, който е прието да се сключва между тези две страни, чиито интереси съвсем не са тъждествени. Работниците искат да получат колкото е възможно повече, работодателите дават колкото е възможно по-малко... Нашите манифактуристи и търговци се оплакват много от

вредните последици на високите работни заплати... но те нищо не казват за вредните последици от високите печалби”⁵³. В случая ни се иска да припомним, че „теорията за народния капитализъм” бе един от опитите да се преодолее противоречието или антагонизмът между „труда и капитала”, между работодатели и наемни работници (и служители) чрез участието им в разпределението на печалбите срещу предварително предоставяните им акции, с което да придобият самочувствие и поведение (и) на собственици. (Вероятно тази идея идва от И. Г. Фихте, който още в края на 18-и в. е предложил участие на всички граждани в печалбите на държавното стопанство.) Тъй като теорията за народния капитализъм днес не е актуална, едва ли ще е пресилено, ако се каже, че новата „теория за човешкия капитал” изпълнява подобна функция – да представи взаимоотношенията между работодатели и наемни работници и служители като партньорски и еднородни, каквито според Смит не са и не биха могли да бъдат.

Любопитно е, че А. Смит е видял нееднаквата роля на пазара в национален и международен план. Докато в национален план пазарът изпълнява подчертано позитивна роля, при международния пазар според него не е така. По-конкретно той пише: „Търговията (международната – В.С.), която по своята природа трябва да бъде връзка на единение и дружба между народите, е станала най-богатият източник на разединение и омраза”⁵⁴, макар че „свободният обмен на практика не води до един обединен свят”⁵⁵.

След А. Смит отношението към външната търговия коренно се променя от последния

⁵² Смит, А., Богатството на народите..., с. 250.

⁵³ Смит, А., Богатството..., с. 101.

⁵⁴ Пак там, с. 466.

⁵⁵ Тод, Ем., Залезът на империята, изд. „Албор”, С., 2003, с. 227.

представител на класицизма Дж. Ст. Мил, който пише: „Бързото разширяване на външната търговия и нейните огромни мащаби са главна гаранция за всеобщ мир“⁵⁶, от него фактически води своето начало теорията за мирнотворческия характер на външната търговия.

Ако свържем теорията за синархията с тезата на А. Тофлър за „новия кадифян колониализъм“⁵⁷, би се получила по-вярна и реална представа за съвременното общество. Под „кадифян колониализъм“ А. Тофлър има предвид форма на финансово-икономическа, информационна и технологична зависимост на едни субекти (фирми, корпорации, национални стопанства, държави) от други, без да се използва инструментариумът на класическия колониализъм, познат много добре на А. Смит. Залогът от производството и предлагането на отворените глобални пазари на високотехнологични, качествени и конкурентоспособни продукти е изключителен. На който му се отдаде подобна възможност, той заема доминиращо място на глобалния пазар като цяло и започва „легалното търсене, извличане и присвояване на облага (rent-seeking behavior)“⁵⁸. Това се постига и „когато могъщи интереси започнат да контролират свободния пазар“⁵⁹. Авторът на цитираните мисли говори за „нови тревожни явления“⁶⁰, като има предвид засилването на лобизма, който деформира пазарната конкуренция, а така също участието на големи сътрудничащи си фирми и компании в тайни споразумения между привидни противници и създаването по такъв начин на скрита концентрация на ико-

номическа мощ, насочена в ущърб на трета страна⁶¹.

Разбира се, цитираният по-горе Дж. Кей не казва кой знае какво нещо съвсем ново, но показва някои недъзи на съвременния корпоративен глобален пазарен капитализъм, който либералите не виждат или не искат да видят.

Впрочем, ако се опитаме да градираме тези недъзи, може би на първо място трябва да се постави произвеждането от пазара на невероятна социално-икономически неравенства, които многократно надвишават т.нар. от Л. Търоу коефициент на интелигентност (КИ); колкото пазарът е по-свободен, толкова неравенствата, които създава, са по-големи. Литературата гъмжи от фактически примери в това отношение, но ще приведем няколко, които считаме за най-обобщаващи и най-силно изразяващи явлениято.

Преди това обаче бихме искали да кажем, че неравенството прави впечатление още на Платон, който пише: „В една държава... не трябва да съществува нито тежка бедност сред някои от гражданите, нито на свой ред (прекалено) богатство, тъй като бедността и богатството взаимно се пораждаат. Законодателят е длъжен да постави в граници и двете. Граница на бедност нека бъде стойността на дела, който получава всеки... Като приема това за мярка, законодателят позволява да бъде придобивано имущество по-голямо по стойност от два, три или четири пъти“⁶². Дж. Кели добавя,

⁵⁶ Мил, Дж. Ст., Основы политической экономии, Москва, 1980, с. 345.

⁵⁷ Тофлър, А., Трусове във властта, изд. „Народна култура“, С., 1996, с. 486.

⁵⁸ Кей, Джон, Могъщи интереси опитват да контролират глобалния пазар, статия от „Файнейшъл таймс“, преведена и отпечатана във В. „Класа“, 12.XI.2009 г., с. 13.

⁵⁹ Пак там, с. 13.

⁶⁰ Пак там.

⁶¹ Пак там.

⁶² Кели, Дж. М., цит. съч., с. 36.

че „в тези граници Платон желае частната собственост да бъде уважавана“⁶³.

П. Дракър сочи, че „средният доход в най-богатата държава през 1910 г. е бил най-много три пъти по-голям от средния доход в най-бедната тогава държава“⁶⁴, т.е. в рамките, посочени от Платон, докато днес тази разлика е вече над 700 пъти! (За 2006 г. БВП на глава на населението за най-богатата държава – Люксембург, е 71 200 долара, а за най-бедната държава – Бурунди – само 100 долара.) Разликата между средната величина на БВП на глава от населението между първите 10 най-богати и последните 10 най-бедни държави (също към 2006 г.) е към 300 пъти⁶⁵, докато през 60-те години на 20-и век тези различия са били 30 пъти, а през 90-те години – 150 пъти⁶⁶. Очевидно тенденцията е супердинамична, едва ли не експлозивна.

Картината е аналогична и във вътрешен или национален план, където различията са много по-драстични. В литературата се сочи, че бившият шеф на „Кока-кола“ (който е бил от кубински произход) е получавал годишно възнаграждение от компанията в размер на един милиард долара, които съпоставени със средния доход на американците означават хиляди пъти разлика; разликите в имуществено отношение са още по-големи. Така например първите 500 души, които са най-богатите хора в света, притежават богатства, колкото 500 милиона души от най-бедното население на света, 1 % от населението в света владее около 40 % от богатствата му, докато 50 % от световното население живее с под 2 долара на ден. Малко трудно е да се асимилират подобни данни, но те са факт.

Любопитно е все пак да се знае, че на фона на намаляването на доходите по отношение на ниските социални „етажи“, възнагражденията на висшите управляващи на фирмите и компаниите, засегнати най-силно от кризата, са били за периода 2004-2007 г. от 5-7 млн. до над 163 млн. долара годишно, но обикновено са в диапазона от няколко десетки милиона долара⁶⁷.

Сигурно е прав Л. Търоу, като казва, че „никой не знае със сигурност какво ще се случи в нашето общество, ако неравенството продължи да се увеличава“, и то в условия, когато „няма заплахи (имат се предвид заплахите, идващи от системата на бившия реален социализъм – В.С.), нито идеологии (които да обединяват хората – В.С.), нито достатъчно силни водачи, които да сплотяват в едно световната система“⁶⁸. Някои световноизвестни личности, като бившия папа Йоан Павел II, Р. Дарендорф, Ш. Перес и други, предричат дори бунтове и революции, защото именно нарастващите неравенства са в основата на твърде много от съвременните социални беди – от тероризма и пиратството, през нелегалния трафик дори и на хора, до джебчийството. Тук само ще споменем за прецедентния случай, който скоро бе съобщен по новините – в проповедта си един пастор (от западна държава) обоснова необходимостта да се коригира една от Божиите заповеди – „Не кради!“ – в смисъл че изпадналите в бедствено положение хора могат да крадат, но само за да оцелеят, и то не от малките магазинчета, а от големите търговски вериги, защото техните икономически възможности са много по-големи.

⁶³ Пак там, с. 36.

⁶⁴ Дракър, П., Мениджмънт на бъдещето..., с. 87.

⁶⁵ Вж. Fischer-Weltal almanach, Fr.am Mein, 2009, с. 536.

⁶⁶ Вж. Бжежински, Сб., Извън контрол..., с. 187.

⁶⁷ Вж. Капитализмът днес..., с. 273.

⁶⁸ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма..., с. 241 и 408.

Бедата обаче е, че кражбата и престъплението изобщо не са породени само от необходимостта за оцеляване, а се превръщат в „своего рода (системна – В.С.) икономическа дейност“⁶⁹. Парламентът на световните религии твърди, че „нашият свят преминава през фундаментална криза... налице е заплашително натрупване на нерешени проблеми... прекалено слабо съзнание за общото благо... политическо парализиране... светът се намира в своеобразна агония“⁷⁰.

„Накъде, човече?“ – обобщава тревожния въпрос на все повече хора акад. Г. Близнаков чрез заглавието на своята интересна книга⁷¹. Л. Търоу е категоричен, че „трябва да се измисли нещо ново“ в сравнение с това, което е, и продължава: „Всичко да бъде обществено – моделът на комунизма (показа и доказва, че – В.С.) не върши работа. Всичко да бъде частно – моделът на феодализма и скритият модел на капитализма – също не върши работа... капитализмът трябва да претърпи дълбока метаморфоза“⁷². Въпросът на въпросите обаче е, първо, каква да бъде тази метаморфоза, и второ, може ли тя изобщо да се осъществи, ако зад идеята за нея не застанат тези, на които, както твърди и самият Търоу, капитализмът е дал право (или те сами са си го извоювали) да вземат най-важните решения – собствениците на капитала? Или те ще бъдат принудени да го сторят под натиска на общественото мнение?

Напълно се солидаризираме с Л. Търоу, че нито социализмът-комунизмът, нито прекалено либералният капитализъм вършат (добра) работа на обществата, в които

се прилагат. Освен това те са обобщаващи характеристики на социално-икономически системи, които са били актуални през последните около две столетия и са силно идеологизирани. Ако мислено „прекосим“ историята от най-древни времена до днес, можем да установим, че отделни общества и през определени исторически периоди са стигали в своето развитие до две (полярни) крайности. По традиция ще ги характеризираме като „ляво“ и „дясно“.

Под „ляво“ (класическото) имаме предвид общества, функциониращи върху основата на обществена форма на собственост и отличаващи се със сравнително равномерно разпределение на богатата; първобитните общества общо взето са били от този тип, християнските общини – също; от същия тип е било и обещаното от Христос Царство Божие, а така също научният социализъм-комунизъм на Маркс-Енгелс и техните последователи. „Левите“ общества общо взето фаворизират социалното, но подценяват икономическото начало.

„Десните“ общества се характеризират с частна форма на собственост и неравномерно разпределение на собствеността, ресурсите, богатата изобщо, а най-съвременното от тях – капитализмът, общо взето се „сраства“ с пазара и демокрацията. Характерно за него е фаворизирането на пазара и икономическата ефективност, но и negliжирането на социалните ценности. За „най-дясно“ общество се счита социалният дарвинизъм, където модел на социалните отношения е суровата природна действителност или „естественото право“ от юридическа гледна точка.

⁶⁹ Пак там, с. 240.

⁷⁰ Декларация за световен етос, Парламент на световните религии, 04.09.1993, Чикаго, САЩ, изд. „КХ“, С., 2005, с. 1 и 3

⁷¹ Вж. Близнаков, Г., Накъде, човече?, АИ „М. Дринов“, Славянски университет, С., 1998.

⁷² Търоу, Л., Бъдещето..., с. 374 и 408.

Икономическите стимули в „левите“ общества са много по-слаби в сравнение с тези при „десните“. Социализмът е характеризиран като „икономически недостатъчен“ още през 20-те години на 20-и век и тази му „икономическа недостатъчност“ бе главната причина той да бъде победен от пазарния капитализъм през 1989 г. Ако обаче социализмът е „икономически недостатъчен“, либералният капитализъм може да се дефинира като социално недостатъчен. Очевидно крайностите не са доброто решение, тъй като самите те са проблем или създават проблеми. Тази истина е разбрана още от древните източни религии и философии, които са лансирали идеята за „средния (благородния) път“. От своя страна Аристотел е говорил за „златна среда“, т.е. за „златната“ пресечна точка между дуалистично-дуалектическите крайности, наричани от източните философии „ин“ и „ян“.

С други думи, не е необходимо да търсим и откриваме посоката и модела за „дълбоката метаморфоза на капитализма“ (по Търоу), която трябва да претърпи съвременният суперлиберален капитализъм, доближаващ се до социалния дарвинизъм; този модел („на средния път“) е обоснован и лансиран преди хилядолетия. Основание да си спомним за източноазиатския „среден (благороден) път“ на развитие ни дава и екоменичната идея/визия, че „всички големи религии“ го насърчават... като имат предвид сложността на индивидуалните и колективни стремежи, емоции и интереси... като среден път между собственост и презрението към собствеността, хедонизма и аскетизма, плътската наслада и враждебното отношение към

чувствеността”⁷³. Следователно pledира се за „едно цялостно мислене, което да направи възможно **балансирането между европейско-американското и азиатското мислене**”⁷⁴ (подчертаното от мен – В.С.). За подобна интеграция между азиатските религиозни ценности и християнската вяра pledира и папа Бенедикт XVI. Защото в края на краищата е по-добре да е налице равновесие и хармония в обществото, отколкото конфронтация в съвременния глобален свят, при който „само за минути може да се предизвикат глобални сътресения..., но не компютърът, а човекът ще спаси човека”⁷⁵. Има основание да се вслушаме в призива на Парламента на световните религии за „постигане на разбирателство помежду си и социално поносими, изискващи мир и щадящи природата форми на живот”⁷⁶.

Разбира се, „средният (благородният) път“, наричан още „трети път”⁷⁷, и непосредствено свързаните с него „равновесие“ и „хармония“, не са нещо ново и за европейско-американското мислене; популярен е и като „смесена (държавно-частна или частно-държавна) икономика“. Това по същество бе кейнсианската теория за регулираната икономика, която в САЩ прие наименованието „New Deal“ на президента Рузвелт, а в Европа се именуваше социално пазарно стопанство, социална държава, държава на Всеобщото благоденствие. За съжаление тази доктрина се оказва неприемлива нито за правоверните марксисти-социалисти, които я нарекоха „буржоазно-реформистка концепция”⁷⁸, нито за крайните либерали, които след т.нар. неолиберална революция (от края на 80-те, началото на 90-те години

⁷³ Кюнз, Х., Проект за световен етос, изд. „КХ“, С., 2003, с. 77.

⁷⁴ Пак там, с. 37.

⁷⁵ Пак там, с. 31 и 49.

⁷⁶ Декларация за световен етос..., с. 2.

⁷⁷ Вж. например Гидънс, А., Третият път, изд. „Прозорец“, С., 1998.

⁷⁸ Вж. Экономическая энциклопедия политической экономики, том III, Москва, 1979, с. 565.

на 20-и век) ѝ обявиха „Война“ с тезата си за „чист“ пазарен (либерален) капитализъм. В стремежа към реализацията на доктрината за „чист“ капитализъм икономиките, за които бе характерен средният или третият път, респективно смесените икономики, започнаха да се трансформират и реструктурират в либерални и суперлиберални.

Същественото обаче за хората са не само и толкова идеологическите квалификации, колкото оценката дали и доколко една или друга общественно-икономическа система служи на хората, а не обратно. Именно средният път, смесените икономики служат най-добре на най-голям брой хора. Вярно е, че подобен „завой“ би ограничил стимулите към труд, но и прекалено напрегнатият труд има своята висока социална цена; човекът не е машина. Би трябвало обаче сериозно да се замислим, ако е вярна тезата, че при бъдещия „постчовек вече няма да бъде възможно да се говори за „човешки вид“⁷⁹.

В най-абстрактен философски аспект човешкият живот се е въртял не само около държавата и религията, както смята Фр. Шелинг, а дори и Аристотел, защото няма как да се пренебрегне основополагащата човешка дейност – икономическата. За С. Н. Булгаков тя е универсална форма за борба на живота срещу смъртта, т.е. за оцеляване и съществуване. С други думи, три са силите, които са формирали облика на човека и социума като цяло, на индивидуалния и на социалния Аз – икономика, религия и държава; и трите тези сили са културни феномени, артефакти, макар че ако приемем икономиката за универсална форма за оцеляване и съществуване (по Булгаков), в

нея ще се окаже наличие не само на природен, а и на духовен елемент. Икономиката и държавата са се „грижили“ преди всичко за тялото на човека, а религията – за духа (и душата) му. Впрочем шумерско-азиатската философско-религиозна традиция разглежда човека като двоичен, т.е. като сложно дуалистично-дуалектическо „и“ и „я“ единство от външно и видимо материално-природно тяло (*soma corpus*) и вечен вътрешен, невидим дух (*pneuma, animus, psyche thymos*). За древноегипетската традиция човекът е троичен, в смисъл че вътрешната или невидимата му същност има два компонента – дух и душа (*psyche, thymos*), дори се говори за три вида души – човешки, животински и растителни.

„Никой обаче не е доказал съществуването на душа, но и никой не е могъл чрез логически предположения да отхвърли това твърдение“⁸⁰, но двоичността означава един външен и един вътрешен (духовно-душевен – В.С.) живот⁸¹, т.е. неговият живот има два взаимно свързани компонента – външен, природно-инстинктивен, и вътрешен, духовен или духовно-душевен.

Независимо от това, че човекът е създал своя изключително широка и нарастваща културна среда (за сметка на култивирането на дивата природа, а и на самия себе си) Фр. Ницше твърди, че „у всеки от нас дреме варваринът, дивият звяр“⁸². Още от стоиците (III в. пр. н.е.), а и преди тях, се спори върху какви основи да се изгради и да функционира обществото – върху законите на природата или тези на духа, които са се считали за божествена „искра“. За Л. Фойербах обаче „божествената същност не е нищо друго ос-

⁷⁹ Кучева, М., Когато битове, атоми, неврони и гени образуват БАНГ, в. „Монд дипломатик“, от м. октомври, 2009, с. 22.

⁸⁰ Близнаков, Г., Накъде, човече?, изд. на Славянския университет, С., 1998, с. 15.

⁸¹ Философия на религията и евангелската теология, изд. „КХ“, С., 2005, с. 210.

⁸² Цит. по Бел, Д., цит. съч., с. 43.

вен човешка същност”⁸³. На тази основа възникват и споровете относно това, дали Бог е сътворил човека по свой образ и подобие, или обратно.

Но да оставим настрана тези дълбоки и сложни религиозно-философски спорове. Може да се счита за общоприето, че човек е двоичен и вътрешната или невидимата му душевно-духовна същност е вечна и по-висша от временната външна и видимата му материална или природно-биологична същност, независимо дали ѝ се приписва теистична основа и произход, или не. Да не се забравя и обстоятелството, че технологичният и духовно-културният прогрес не се осъществяват с еднаква динамика и едноточно; технологичният прогрес винаги се осъществява възходящо и все по-динамично, докато духовно-културният възход познава или се съпътства и от спагове.

Ако изходим от двете основополагащи същности на човека, бихме могли да кажем, че адекватна на природно-биологичната същност на човека би била социална система, която да е напълно адекватна на вътрешната или невидимата духовно-душевна същност на човека и като че ли най-подходящо би било Царството Божие на Христос, което по всяка вероятност ще си остане вечна утопия. Въпросът е бихме ли могли да пренебрегнем едната или другата същност на човека. Отговорът, поне засега, е „не“. Доколкото обаче се налага известно съчетание или „компромис“ между тях, неизбежно стигаме до идеята за „средния (благородния) път“, „третия път“, „смесената икономика“ или популярните в Европа след Втората световна война „социална държава“, „социално пазарно стопанство“, „държава на всеобщото благоденствие“, чийто друг израз на теоретико-методологическа основа или ин-

струментариум фактически е теорията на Дж. М. Кейнс за регулираната от държавата икономика.

Ако приемем, че двете същности на човека са даденост, която не можем да пренебрегнем, а да се съобразяваме с тях, неизбежно се налага изводът за необходимостта от „среден“ или „трети път“, от „златна среда“, от „смесена икономика“. Освен това историческият опит е показал и доказал, че човекът и социумът като цяло имат нужда не само от пазар, но и от държава, които не би трябвало да се противопоставят, а да се търси оптималното взаимодействие между тях в името на човека и за неговото добруване.

Като имаме предвид гореказаното, а също и обстоятелството, че дори А. Смит е осъзнал недъзите на либералния пазарен механизъм и по същество не е бил краен или фундаменталист, че настъпилата глобална финансово-икономическа криза показва, че само на слепите пазарни сили не може и не бива да се разчита, неизбежно се налага изводът, че „средният (благородният) път“ е най-доброто решение; остава единствено да се спори за степента, мащабите и инструментариума за регулация на пазара, т.е. за използване и на инстинктите, но на облагородена основа. В противен случай „оварваряването“, озверяването, „зоологизирането“, връщането към „зверилника“, към „животинската среда“ е неизбежно. На тази основа е налице опасност разумът да се окаже жертва на инстинктите, т.е. „да остане сляп и следователно инстинктивен“ (С. Н. Булгаков).

Изводът се налага сам по себе си, като имаме предвид, че абсолютно свободният пазар ала Айн Ранд е също форма на война, само че икономическа. Тя обаче също води до жертви

⁸³ Философия на религията..., с. 229.

не само в преносния, но и в буквалния смисъл на думата. Според т.нар. радикални еколози, Всичките беди на съвременното човечество идват от обезпокоително нарастващото несъответствие между динамично увеличаващия се брой на населението и все по-ограничените природни ресурси⁸⁴. Значи налагат се жертви, и то в буквалния смисъл на думата, за да се сведе населението на земята до около 4 млрд. души. Има и такива, които считат, че редуцията му би трябвало да бъде с 90 %⁸⁵. „Успокоителното“ е, че в пазарната война ще „оцеляват най-способните“.

Както казваше К. Попър „марксизмът умря от (много – В.С.) марксизъм“, но дали няма такава опасност и за либерализма? Безспорно е, че предоставянето на съдбата на човечеството само (или главно) на слепите пазарни сили, т.е. на природно-инстинктивните мотиви и цели (сили), не води света на добър край. Бедата обаче е в това, че и разумът с неговите върхови научни постижения, преди всичко в сферата на оръжията за масово унищожаване, а така също в сферата на генното инженерство, също смуцава и безпокои все повече духовете, още повече като се има предвид, че високите технологии имат и висока (силна) разрушителна сила. И все пак, като че ли няма друго, на което да се разчита освен на труднодефинируемото понятие „здрав разум“. Както твърди един от първите представители на Ренесанса Джовани Пико де ла Мирандола, „ни небесен, ни земен, ни смъртен, ни безсмъртен си ти, човече! Защото ти сам си длъжен, съгласно

твоята воля и чест, да бъдеш своя собствен художник и ваятел и да създадеш себе си от собствения си материал. Ти си свободен да изпаднеш на животинското стъпало. Но ти можеш да се извисиш и до най-висшите сфери на божественото. Ти можеш да бъдеш това, което пожелаеш“⁸⁶. За съжаление като че ли оптимизмът все повече отстъпва на песимизма, изразен от известните френски философи Е. М. Чора и Р. Генон така: „...Цивилизацията е в упадък и нищо не може да попречи на нейното изчезване... тя вече е в някакъв съюз с дявола... битийната съдържателност на човека намалява с всяка негова крачка напред... зърното все по-трудно се отделя от плевката... обетованият „нов свят“ все повече напомня на нов аг“⁸⁷.

Този отчайващ песимизъм показва, че човечеството е пред съдбовен избор, за който вече е налице известна ориентация и готовност, но по-радикалната визия за него, изразена от десния Н. Саркози на форума в Давос и обвинението към него, че пропагандира комунизъм, показва, че ще има и сериозна съпротива⁸⁸; твърде мощни са силите, които стоят зад девиза: „Повече пазар, помалко държава“, но общо взето вече всички сме в един кораб и опасностите са не само за „гребците“, но и за „капитана“ и „екипа му“. Освен това Х. Спенсър сигурно има основание да твърди, че „увеличаването на благосъстоянието не означава, че се увеличават ценностите на индивидуалния живот“⁸⁹.

Редица автори като че ли прибързано направиха извода за „смъртта“ на войствения

⁸⁴ Вж. Капитализмът днес..., с. 143.

⁸⁵ Вече е проведен и Първият световен конгрес за определяне на оптималния брой на населението на Земята – 1993 г. в Лондон.

⁸⁶ Цит. по Булгаков, С. Н., цит. съч., с. 190.

⁸⁷ Апокалипсис смисла, сборник работ западных философов XX-XXI Веков, философский бестселер, изд. „Алгоритм“, Москва, 2007, с. 55, 56, 61, 211 и 230.

⁸⁸ От такава съпротива се оплаква и американският президент Барак Обама (виж писмото му до доц. д-р Боян Дуранкев, публикувано във „Вестник на УНСС“, бр. 578 от 28.04.2010, с. 7).

⁸⁹ Спенсер, Г., Опыты научные, политические и философские, Минск, 1998, с. 1134.

пазарен фундаментализъм, но световноизвестната активистка на алтерглобализма Наоми Клайн твърди, че „каквото и да се крие зад последните развития, не вярвайте на твърденията, че финансовата криза означава смърт на т.нар. „пазарна идеология“. Тя обслужва интересите на капитала и командва живота ни или отстъпва в страни в зависимост от полезността ѝ за тези интереси за даден период от време”⁹⁰.

Общозвестна е гъвкавостта на либералния капитализъм (Л. Търоу твърди, че той е съвместим дори и с робството) и неговите невероятни способности да приватизира печалби и да социализира загуби, но безспорно е, че фундаменталисткият му модел се провали. Фундаменталният въпрос е дали този провал ще има само временни тактически

последници, или ще бъде съпътстван от трайни стратегически промени, чийто ориентир може и следва да бъде „средният (благородният) път“ и подобряване на социалната хармония? Смятаме, че отговорът на т.нар. фундаментален въпрос зависи според нас от два основни фактора, а именно: доколко ще може да се упражни необходимият обществен натиск върху класата на У. Бъфет и компании и какъв подход, начини и средства ще се предложат и приложат за преодоляване на нарастващото несъответствие между увеличаващото се население на Земята и намаляващите ресурси за осигуряване на нормалното и достойното му съществуване. Но както казва А. Дж. Тойнби, „историята на културата протича без схема, по всяко време е възможно всичко”⁹¹, без, разбира се, да се игнорира ролята на синархията. **ИА**

⁹⁰ Клайн, Н., Не се заблуждавайте, „свободният пазар“ е жив!, цит. по: Капитализмът днес..., с. 281.

⁹¹ Цит. по Шмит, Х. и Шишков, Г., цит. съч. с. 625.